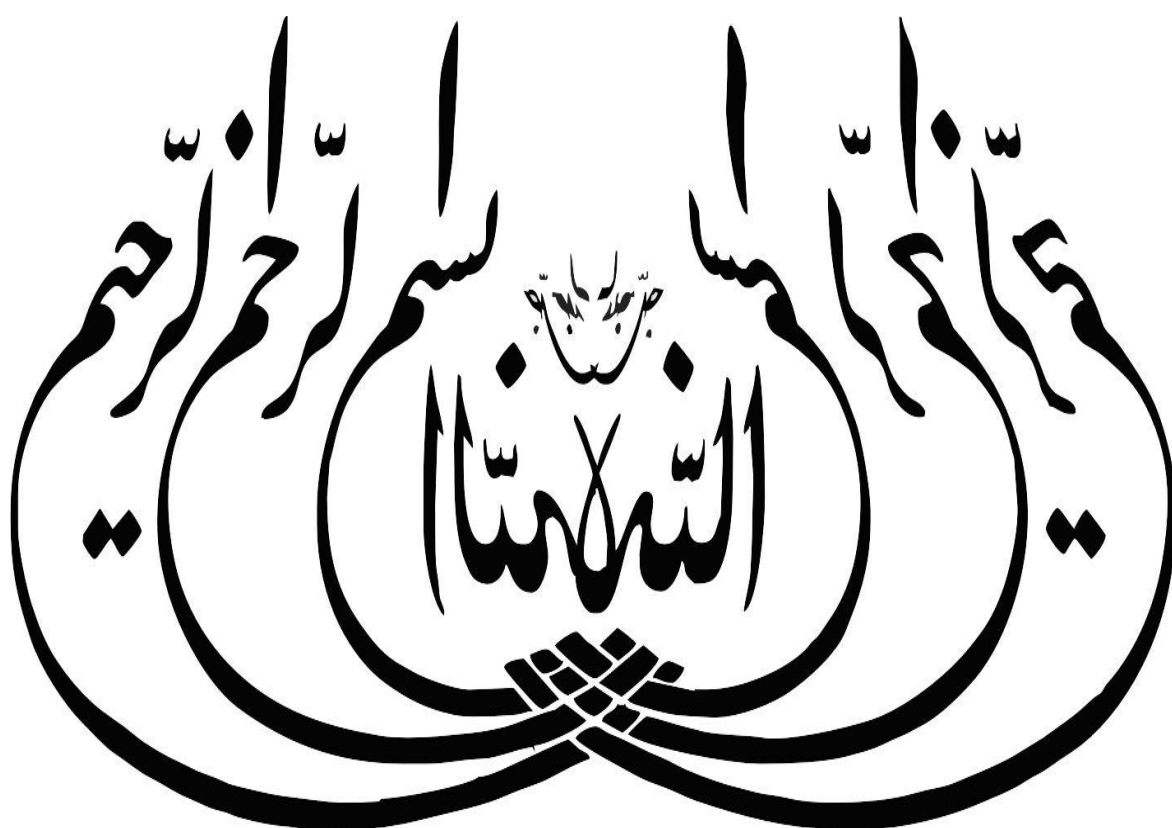

شورای عالی حوزه های علمیه قم

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

مدرسه علمیه الزهرا (س) شهرستان میاندوآب

عنوان مقاله

بررسی راهکارهای مقابله با مفاسد اقتصادی از دیدگاه

قرآن و روایت

پژوهشگر

مهین تقی زاده

بهار 1400

راهکارهای مبارزه با مفاسد اقتصادی از دیدگاه آیات و روایات

مهین تقی زاده^۱

چکیده

فساد اقتصادی با انواع و اشکال مختلف و تبعات سوء آن، از دیدگاه اسلام هم به عنوان یک معضل اخلاقی و هم به مثابه یک چالش قانونی در نظر گرفته می شود. گفتار حاضر درصدد پاسخ گویی به این سوال بوده: قرآن و احادیث چه راهکارهایی را برای مبارزه با مفاسد اقتصادی ارائه کرده اند؟ پیشگیری و رفع مفاسد مالی در جامعه همواره مورد نظر شارع مقدس بوده و آیات فراوانی در این زمینه فرود آمده است. رسول خدا(ص) و امامان معصوم(ع) نیز توصیه هایی چند داشته اند. در این پژوهش با بررسی و تعمیق در متون اسلام یعنی قرآن کریم و احادیث معصومی (ع)، به شرح و تبیین عوامل فساد و راهکارهای مبارزه با آن پرداخته شده است. نتایج تحقیق نشان می دهد که اسلام با یک دید همه جانبه، سعی در از بین بردن زمینه ها و بسترهای بروز فساد اقتصادی داشته و در صورت بروز نیز برخورد قاطع با آن را توصیه می نماید. مبارزه با فساد اقتصادی، یکی از اصول و اهداف اساسی دین مبین اسلام بوده و راهکارهای دین برای پیشگیری و مبارزه با این مسئله شامل راهکارهای مبتنی بر اخلاق و راهکارهای مبتنی بر قانون می باشد. راهکارهای قانونی خود دربردارنده راهکارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و قضایی خواهد بود. راهکارهای سیاسی عبارتند از: تعدل در عدم تمرکز اداری، شفافیت گرایی، دقت در گزینش کارگزاران، نظارت و بازرسی و بنابراین، آموزه های اسلام و قرآن، سرشار از راهکارها و راه حل های پیشگیری از بروز فساد اقتصادی در جامعه و مبارزه با آن می باشد؛ چنان که پیامبران الهی و پیشوایان دین، در عمل نیز اهتمام جدی به این امر داشته اند. هدف تحقیق حاضر بررسی مبانی قرآنی و حدیثی مبارزه با مفاسد اقتصادی بوده و روش تحقیق نیز تحلیلی- توصیفی می باشد. روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق، روش کتابخانه ای و استفاده از کتب و مقالات حقوقی معتبر است.

کلمات کلیدی: مبانی قرآنی، مبانی حدیثی، مبارزه، مفاسد اقتصادی.

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه الزهرا میاندوآب

مقدمه

فساد از جمله پدیده‌هایی است که سالهاست روند پیشرفت ملی، اجتماعی و اقتصادی کشور را - به‌رغم تلاش‌های گاه و بی‌گاه صورت گرفته - با چالشی اساسی مواجه ساخته و باعث شکل‌گیری معضلات و بحران‌هایی در جامعه شده است. پدیده فساد در تمام ادوار، گریبانگیر دولت‌ها و نحوه پیشگیری و مبارزه با آن دغدغه بسیاری از متفکران و اندیشمندان بوده است و قدمتی به اندازه تمدن‌ها دارد و اکنون نیز یکی از مسائل مهم و بحران‌زا در بسیاری از کشورهای جهان است. حال سوال این است قرآن و احادیث چه راهکارهایی را برای مبارزه با مفاسد اقتصادی ارائه داده است؟ جامعه اسلامی از مفاسد اقتصادی چه آسیبی می‌بیند؟ اقتصاد از ارکان اساسی یک جامعه محسوب می‌شود که در صورت تزلزل آن، پایه‌های هر حکومتی با لغزش اساسی مواجه می‌شود و آن را در آستانه نابودی قرار می‌دهد. از دیدگاه اقتصادی فساد یکی از عوامل بازدارنده رشد اقتصادی محسوب می‌شود و آثار منفی کمی و کیفی بسیاری بر تخصیص بهینه منابع و در نتیجه بر رفاه عمومی دارد. فساد به‌طور جدی نقشی منفی و بازدارنده در سرمایه‌گذاری‌های خصوصی و در نتیجه پایین آمدن رشد اقتصادی ایفا می‌کند، و همچنین سود دهی فعالیت‌های تولیدی را کاهش می‌دهد. این سبب می‌گردد که از حجم سرمایه‌ها و سرمایه‌گذاری‌های مثبت و مفید از جمله نیروی‌های انسانی کار آمد، کاسته شود. فساد سبب افزایش نابرابری‌ها، کاهش سود دهی تولید و در نتیجه افزایش اقتصاد دلالی و رواج شیوه‌های غیرمعارف کسب درآمد می‌گردد. افزایش نابرابری‌ها نه تنها باعث ایجاد ناامیدی و سرخوردگی قشرهای محروم می‌شود بلکه سطح تولید، رشد اقتصادی و اشتغال زایی را نیز پایین می‌آورد.

شرایط نامتعادل اجتماعی و اقتصادی ایجاد فساد می‌کند. تردیدی نیست وقتی در جامعه ای تأمین اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و امید به داشتن آینده ای روشن برای افراد جامعه وجود ندارد، به جای تأمین اجتماعی، خود تأمینی پدید می‌آید. در کنار خود تأمینی، انگیزه‌های مختلف، افراد حزب‌ها و گروه‌ها را تشویق می‌کند تا با فساد دیدی خوش‌باورانه و مثبت‌بنگرند. اهمیت مطالعه فساد از این جهت است که سطح فراگیری فساد نه فقط بسیار بزرگتر و بیشتر شده بلکه می‌تواند فزاینده‌تر نیز باشد. در کشور ما به

دلیل پیروی از مکتبی که پیشوای اول آن حتی از بهره گیری نور شمع بیت المال در جهت مصارف غیر عمومی خودداری می کند، به این مهم توجه شده است.^۱

مبارزه با فساد یک امر فرهنگی است؛ باید بپذیریم تا زمانی که مردم فساد را در انواع اشکال آن بپذیرند و واکنشی نسبت به آن نداشته باشند و برخورد با آن مطالبه اصلی آنها از دولت‌ها نباشد این مبارزه راه به جایی نخواهد برد. در جامعه اسلامی که از فرهنگ و قوانین اسلامی برخوردار است، بررسی فساد اقتصادی از دیدگاه متون مرجع و اولیه اسلامی یعنی قرآن و احادیث معصومین (ع)، ضروری به نظر می رسد. در این رابطه تحقیقات محدودی انجام شده است، بعضی پژوهش‌های مشابه عبارتند از مقاله «فساد اداری، عوامل و راهکارهای مقابله با آن از منظر آیات و روایات» از جمال فرزند وحی و مینا یعقوبی، «راهکارهای مبارزه با فساد اداری بر اساس ارزش‌های اسلامی» از علی حسینی و عبدالحمید شمس، «عوامل بروز فساد اداری از دیدگاه اسلام» نوشته مصطفی صالحی.

روش کار در این تحقیق روش تحلیلی- توصیفی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق روش کتابخانه‌ای و استفاده از کتب و مقالات حقوقی معتبر است. استفاده از کتب و مقالات و سایت‌های معتبر فقهی و حقوقی در شبکه‌های کامپیوتری به عنوان ابزار گردآوری اطلاعات هستند.

فرضیه تحقیق بیان می دارد که قرآن و احادیث مبانی زیادی از جمله راهکارهای سیاسی و قانونی برای مبارزه با فساد اقتصادی دارند. پژوهشگر در این تحقیق درصدد بررسی مبانی قرآنی و حدیثی مبارزه با مفاسد اقتصادی است.

مفهوم شناسی

معنای لغوی و اصطلاحی اقتصاد

«اقتصاد» به معنای اعتدال و میانه روی می باشد.^۲ و خروج از حد اعتدال تحت عنوان اسراف قرار می گیرد،^۳ و اصطلاحاً بهره گیری از روش‌ها و ابزارهایی که با صرف کمترین هزینه، بیشترین میزان بازدهی

^۱ صالحی، عوامل بروز فساد اداری از دیدگاه اسلام، ص ۱۱۲.

^۲ طریحی، مجمع البحرین، جلد ۳، ص ۱۲۷.

^۳ بستانی، فرهنگ ابجدی عربی- فارسی، ص ۱۱۰.

است: «سپس از میان مردم، برترین فرد نزد خود را برای قضاوت انتخاب کن. کسانی که مراجعه فراوان، آن ها را به ستوه نیاورد؛ و برخورد مخالفان با یکدیگر او را خشمناک نسازد. در اشتباهاتش پافشاری نکند و بازگشت به حق پس از آگاهی، برای او دشوار نباشد. طمع را از دل ریشه کن کند؛ و در شناخت مطالب با تحقیقی اندک، رضایت ندهد؛ و در شبهات از همه با احتیاط تر عمل کند و در یافتن دلیل، اصرار او از همه بیشتر باشد؛ و در مراجعه پیاپی شاکیان خسته نشود. در کشف امور از همه شکیباتر و پس از آشکار شدن حقیقت، در فصل خصومت از همه برنده تر باشد. کسی که ستایش فراوان او را فریب ندهد؛ و چرب زبانی او را منحرف نسازد و چنین کسانی بسیار اندک اند. پس از انتخاب قاضی، هر چه بیشتر در قضاوت های او بیندیش و آنقدر به او ببخش که نیازهای او برطرف گردد؛ و به مردم نیازمند نباشد؛ و از نظر مقام و منزلت آنقدر او را گرمی بدار که نزدیکان تو، به نفوذ در او طمع نکنند تا از توطئه آنان در نزد تو در امان باشد. در دستوراتی که دادم نیک بنگر».¹

تمهیدات لازم به منظور پیشگیری از فساد اداری در دستگاه قضایی و تدابیر دقیق جهت ارتقاء کارایی و اثربخشی آن را، از کلام نورانی امام (ع) می توان استنباط نمود: «وَلَا يَكْتَفِي بِأَدْنَىٰ فَعْلِهِمْ دُونَ أَقْصَاهُ؛ و در شناخت مطالب با تحقیقی اندک رضایت ندهد». تفقه در احکام اسلامی و استنباط احکام جدید مطاب با مسائل روز و نیازهای زمان، در فقه شیعه و در قالب احکام ثانوی و احکام حکومتی، راه را برای حل مسائل قضایی جدید باز نموده است. بنابراین کوتاهی در این زمینه، مشکلات بسیاری را فراروی مبارزه با مفاسد اداری که از گستردگی و پیچیدگی بسیار برخوردارند؛ قرار خواهد داد. استفاده از حکمت و دانش در کنار اصول احکام اسلامی برای حل مسائل قضایی مردم، از سیره معصومین (ع) به شمار می رود. به ویژه نوآوری های امام علی (ع) در قضاوت که از شهرت بسیاری برخوردار است.²

با توجه به عبارت «وَأَصْرَمَهُمْ عِنْدَ اتِّصَاحِ الْحُكْمِ» قاطعیت در اجرای احکام الهی، وظیفه اساسی دستگاه قضایی است؛ و سستی در این زمینه و مماشات با مجرمین، ماهیت و موجودیت آن را که دادگستری و اجرای عدالت است زیر سؤال خواهد برد. به همین جهت نیز از عوامل اختلال در این مسئولیت مانند ارتشاء و رانت خواری، به شدت نهی و نسبت به آن ها هشدار داده شده است.

نتیجه گیری

هرگونه خلل و نقصی در امور اقتصادی یک جامعه به معنای بحران در جامعه است و می بایست عوامل بحران به سرعت شناسایی و اصلاح شود. این گونه است که مبارزه با فساد اقتصادی و ایجاد اصلاحات در

¹ نهج البلاغه/ نامه 53.

² فرزندان وحی و یعقوبی، فساد اداری، عوامل و راهکارهای مقابله با آن از منظر آیات و روایات، ص 86.

آن، از مهم‌ترین دغدغه‌های پیامبران بوده است؛ زیرا آنان همان اندازه که در اندیشه اصلاح افراد انسانی بودند، در اندیشه اصلاح جامعه بودند؛ زیرا جامعه صالح و سالم، امکان رشد افراد سالم بیشتری را فراهم می‌آورد و پیامبران در اندیشه اصلاح جامعه بشری و ایجاد جامعه مبتنی بر عدالت در سطح زمین بی‌توجه به ویژگی نژادی و دینی و مذهبی و جنسیتی بوده‌اند.

هرگاه یک ملت و حکومتی در مسیر جریان عادی خود مسیر ظلم و فساد را بپیماید و در بدنه خود چنین افرادی را پرورش داده و نسبت به آنها بی تفاوت عمل نماید؛ این حکومت تبدیل به عنصری خواهد گشت که جز به استضعاف کشیدن حق مستضعفان و عامه مردم نقشی نداشته و سرانجام، همین فساد موجبات نابودی اش را فراهم خواهد نمود. درست همچون موریانه‌هایی که ریشه‌های درخت را از داخل پوک ساخته و در برابر هر عاملی ضربه‌پذیر و سست گشته و سرانجام منجر به زوال آن خواهد گشت.

در یک نگاه کلی، مسیرهای انحرافی عرصه اقتصادی از جمله: حاکمیت تفکر غیردینی، وجود مسئولان و مدیران اقتصادی نالایق، حاکمیت، روحیه مال دوستی در بین مسئولان اقتصادی و مردم؛ می‌توانند تهدیدی برای نظام اقتصادی مسلمانان بوده و عدم رشد و عقب ماندگی و حتی تزلزل و فروپاشی جامعه اسلامی را به دنبال داشته باشند. از این رو توصیه می‌گردد گم‌کردگان راه به مسیر عادی و طبیعی بازگردند، تا مصداق آیه شریفه «خدا حال هیچ قومی را دگرگون نخواهد کرد تا زمانی که خود آن قوم حالشان را تغییر دهند (و از بدی به نیکی شتابند)»^۱ قرار گیرند.

آموزه‌های اسلامی برای مبارزه و مقابله با مفاسد مالی اول بر عوامل درونی که از درون، انسان را ملزم به رعایت حلال و حرام و مرزهای قانونی می‌نمایند تأکید ورزیده و سپس به عوامل بیرونی که از خارج از وجود انسان، او را وادار به پرهیز از مفاسد مالی می‌نمایند می‌پردازد، اما لزوم اجرا و عملی ساختن این عوامل به عهده رهبران و حاکمان اسلامی بوده و در حیطه وظایف دولت اسلامی قرار می‌گیرند. دسته‌ای از این عوامل جنبه پیشگیرانه داشته و دسته‌ای دیگر جنبه مبارزاتی دارند، از جمله: تقویت باورها و تقیّدات درونی مردم؛ انتصاب کارگزاران عالم و عادل؛ استفاده از اختیاراتی خاص به منظور دستیابی به اهداف اقتصادی؛ اجرای صد در صد قوانین عادلانه تدوین شده واضع؛ شناسایی و رفع نقاط مختلف آسیب‌پذیر اقتصاد به طور دائم؛ اجرای راه حل‌های مدوّن برای مشکلات اقتصادی رواج یافته؛ نظارت - نظارت فردی، نظارت دولت - مجازات عادلانه و قاطعانه متخلفین اشاره نمود.

^۱ رعد/ ۱۱.

اگر مؤلفه های دین داری اسلامی به خوبی توسط مسلمانان به عمل درآید، بسیاری از عوامل شخصی فساد که ناشی از دنیاطلبی و مادی گرایی است، اصولاً بروز نخواهد کرد و در صورتی هم که عوامل بیرونی مانند عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... بر افراد فشار آورده و زمینه را برای گرایش به انواع فساد فراهم سازد، مبنای اعتقادی همچون ایمان به خداوند متعال و معاد و به کارگیری تعلیمات عملی همچون صبر و قناعت، آستانه تحمل و ظرفیت درونی افراد را افزایش داده و از ارتکاب فساد باز خواهد داشت. علاوه بر این، تعالیم و حیانی قرآن کریم و سیره معصومین (ع)، هرگز برخورد سریع، خش و کم اثر قضایی را توصیه نکرده اند، بلکه به جهت برخورداری از دید الهی و بشردوستانه و بر مبنای اصل قسط و عدالت اجتماعی، تمام ابعاد و زمینه های بروز فساد اقتصادی را در نظر گرفته و سعی در از بین بردن ریشه های بنیادین آن داشته اند.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- بستانی، فؤاد افرام، «فرهنگ ابجدی عربی - فارسی»، ترجمه المنجد الابدی، ترجمه رضا مهیار، تهران: اسلامی، 1370.
- پیروز، علی آقا، خدمتی، ابوطالب و دیگران، «مدیریت در اسلام»، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ هفتم، 1389.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، «غررالحکم و دررالکلم»، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، چاپ اول، 1366.
- حر عاملی، محمد بن حسن، «وسائل الشیعه»، قم، مؤسسه آل البيت لإحياء التراث، چاپ اول، 1409ق.
- حکیمی، اخوان، آرام، احمد، «الحیاه»، ترجمه احمد آرام، تهران، فرهنگ اسلامی، 1380.
- خداداد حسینی، حمید، فرهادی نژاد، محسن، «بررسی فساد اداری و روش های کنترل آن»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره پنجم، شماره یک، 1380.

- دادگر، حسن، معصومی نیا، غلامعلی، «فساد مالی»، تهران: کانون اندیشه جوان، 1383.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، «مفردات الفاظ قرآن»، دمشق، دارالقلم، 1374.
- ربیعی، علی، «زنده باد فساد»، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، 1383.
- دشتی، محمد، «امام علی (ع) و مسائل سیاسی»، قم، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع)، چاپ سوم، 1388.
- دلشاد تهرانی، مصطفی، حسن آهنگری، مهدی، «توزیع فقر یا توزیع عدالت از دیدگاه نهج البلاغه»، پژوهش های نهج البلاغه، شماره 37، 1392.
- صالحی، مصطفی، «عوامل بروز فساد اداری از دیدگاه اسلام»، فصلنامه بین المللی قانون یار، دوره چهارم، شماره چهاردهم، 1399.
- صدر، محمد باقر، «بررسی هایی درباره مکتب اقتصادی ما»، ترجمه اسپهبدی، تهران: انتشارات برهان و موسسه انتشارات اسلامی، 1349.
- طباطبایی، محمد حسین، «تفسیر المیزان»، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، 1374.
- طریحی، فخرالدین، «مجمع البحرین»، تهران: کتابفروشی مرتضوی، 1375.
- طوسی، محمد بن حسن، «تهذیب الأحکام»، تهران، دار الکتب الإسلامیه، چاپ چهارم، 1365.
- فرزند وحی، جمال؛ یعقوبی، مینا، «فساد اداری، عوامل و راهکارهای مقابله با آن از منظر آیات و روایات»، دوفصلنامه تخصصی پژوهش های میان رشته ای قرآن کریم، سال چهارم، شماره دوم، 1392.
- کرمی، محمد مهدی؛ پورمند، محمد، «مبانی فقهی اقتصاد اسلامی»، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه، 1381.

- کلینی، محمد بن یعقوب، «الکافی»، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، 1365.
- مجلسی، محمد باقر، «بحار الأنوار»، لبنان، مؤسسه الوفاء بیروت، 1403ق.
- محدث نوری، میرزا حسین، «مستدرک الوسائل»، قم، مؤسسه آل البيت لإحياء التراث، چاپ اول، 1408ق.
- محمدی، عبدالعلی، «اخلاق در قرآن»، قم، انتشارات علی بن ابی طالب، 1387.
- مطهری، مرتضی، «انسان کامل»، انتشارات صدرا، چاپ 60، 1393.
- مکارم شیرازی، ناصر، «تفسیر نمونه»، تهران، دار الکتب الاسلامیه، 1380.